

KOPRSKA NOTA IN MILJSKI PROTOKOL IZ L. 1849

V NEOBJAVLJENEM SPISU ANTONIJA DE COLLE

MIROSLAV PAHOR

Antonio De Colle je v istrski historiografiji popolnoma neznana osebnost. Niti ne vemo, kje je bil rojen in kje je preživel svoje življenje, niti tega, ali je napisal kaj več kot kratke opazke, o katerih bo govora v pričujočem delu. Pismo, s katerim je svoje opazke naslovil na lokalni zgodovinski časopis »Pagine istriane«, je bilo datirano v Višnjanu (Visignano d'Istria), zato lahko domnevamo, da je vsaj del svojega življenja preživel tam. Več o njem ne vemo. V arhivu omenjenega časopisa je ohranjenih 20 rokopisnih strani ozkega formata, podpisanih z njegovim imenom. Ker ravno poteka 110-letnica od dogodkov, ki jih opisujejo omenjene strani, je vsekakor vredno spregovoriti o njih in jih vsaj v najvažnejših točkah objaviti. Gre namreč za dobo narodnostnih bojov po meščanski revoluciji v Evropi l. 1848. O tem predmetu je bilo seveda mnogo napisanega. Že zaradi tega, ker je revolucija predstavljala začetek dolge agonije habsburške avstrijske države, je bilo za to porabljenega mnogo papirja in črnila. Majhnih, drobnih dogodkov na istrskem podeželju pa ni nihče opisal. Italijani niso imeli interesa pisati o tem. Po drugi strani pa nedostopnost arhivov ni dovolila slovenskim zgodovinarjem vpogleda vanje. Če prihaja danes eden od teh dogodkov na svetlo, dolgujemo to samo Antoniju De Colle, ki je prepisal dokumente in napisal zanje kratek komentar, in pa uredništvu revije »Pagine istriane«, ki je njegov spis milostno arhiviralo. Dejstvu, da je spis sploh spravljen, se je čuditi, ker je bil tedaj direktor in odgovorni urednik časopisa Giuliano Tessari, po miselnosti in dejanjih iredentist, ki ni bil nič kaj naklonjen istrskim Slovencem in Hrvatom. Pa naj bo kakor koli, spis se je ohranil in ker bo marsikaterega zgodovinarja zanimal, ga bomo na kratko podali.

Najprej je treba spregovoriti o De Collejevem pismu, ki je bilo priloženo celotnemu spisu. V prostem prevodu se pismo glasi:

»Spoštovana direkcija, pošiljam Vam dve uradni noti občine Koper in občine Milje iz l. 1849, ki se nanašata na narodnostno gibanje Slovanov v naši pokrajini, in nekaj besed komentarja. Popolnoma sem prepričan, da jih je vredno objaviti: Ker pa sta predolgi, da bi ju objavil v enem od političnih dnevnikov, jih pošiljam Vaši reviji v upanju, da jih bo posredovala javnosti. Bojim se, da komentar ne bo razveselil ušes Koprčanov,

ali ne vem, kaj naj zato napravim. Mislim s Pratijem, da se zgodovina ne dá nikakor spremeniti. Končno pa nimam niti najmanjšega namena koga žaliti.

Če jih bo, kot upam, Vaša spoštovana direkcija objavila, mi, prosim, pošljite en od tistih, katerega ceno bom plačal, ker na revijo nisem naročen, z znamkami.

Z zahvalo

Vaš vdani
Antonio de Colle.«

V Višnjanu, 20. avgusta 1908.

Pismo nam pravzaprav pove zelo malo, toda že obljuba, da komentar ne bo vseč Koprčanom, veliko pomeni. Ne bo brez presečenja, da je to pisal Italijan, ko bomo komentar spoznali.

Stvar pa je bila takale:

V začetku leta 1849 je hotel koprski protestat dr. Francesco Combi prepričati javnost, da avstrijske uradne statistike in etnološka poročila ne govorijo resnice niti o narodnostnem niti o jezikovnem položaju v Istri. Zato si je zamislil načrt, po katerem naj bi se Slovani v istrskem podeželju prostovoljno opredelili za popolno narodno in jezikovno spojitve z Italijani v obalnih mestih. Prav iz tega njegovega načrta je nastala, kakor kaže, koprška nota miljskemu občinskemu zastopstvu. (Če je pisal tudi drugim istrskim občinam, ali vsaj Izoli in Piranu, na žalost še ni mogoče vedeti zaradi še vedno neurejenega vprašanja arhivov teh mest.) Ker sem to noto videl samo v De Collejevem prepisu, moram poudariti, da se mi zdi močno pomanjkljiva. Predvsem ji manjka uradna glava. Namesto tega je ohranjena samo številka spisa. Spis je imel številko 17, zato v nadaljevanju govorim o koprski noti št. 17. De Colle sicer poudarja, da je omenjene dokumente prepisal z vsemi njihovimi pomanjkljivostmi in ortografskimi ter stvarnimi napakami. Potemtakem kaže, da originali niso bili vzorno napisani. Opazil sem celo, da je avtor note št. 17 prečrtal besede, brez katerih bi bil tekst popolnoma nerazumljiv. Te besede sem moral v prevodu podati tako, kot njih smisel zahteva. Dokumenti so posebno za zgodovino Slovencev na Miljskih gričih in v dolini tržaške Reke zelo zanimivi. V prevodu bomo podali najprej De Combijevo pismo:

Št. 17:

Nota

»Zaradi priprav na bodoča gibanja in da bi ohranili sveti zaklad naše italijanske narodnosti ter uporabo našega lepega jezika v vseh uradnih vprašanjih, je potrebno pojasniti, da tudi Slovani naših ozemelj (mišljena so seveda občinska ozemlja) imajo rajši italijanski jezik kot katerega koli drugega tako na osnovnih šolah, kot v vsakem civilnem občevanju in obravnavanju političnih in pravosodnih vprašanj, ker že stoletja poznajo ta prevladujoči narodni jezik.«

Takšen je uvod. Nejasno je le, komu je treba pojasniti, da so Slovenci (kjer gre v noti le za ozemlje občin Milje in Koper, predstavljam besedo Slavi v Slovence, ker sta bili ti dve občini na svojem podeželju naseljeni skoraj izključno s slovenskimi kmeti; kjer pa gre za celo istrsko ozemlje, predstavljam isto besedo s Slovani) rajši govorili italijanski kot pa slovenski jezik. Treba pa je vedeti, da se je nekaj mesecev prej pojavilo v tržaškem zalivu italijansko vojno ladjeve, da je na mejah Piemonta divjala vojna med italijansko ligo in reakcionarnim avstrijskim cesarstvom in da je piemontski kralj Carlo Alberto že pripravljajl drugo, ki se je, kot vemo, začela nekaj mesecev kasneje. Po drugi strani je treba vedeti, da je bil potestat Francesco De Combi oče Carla Combija, t. j. enega od očetov in glavnih ideologov italijanskega iredentizma v Istri. Carlo Combi pa je v svojih spisih večkrat poudaril, da ima svoja patriotska nagnjenja od očeta. Ali je kaj čudnega potem, če sklepamo, da se je v Kopru že tedaj pojavila struja, ki je odprla pot kasnejšemu iredentizmu? Zunanji izraz te struje pa je bil vsekakor potestat Francesco De Combi, ki si prizadeva dokazati, da prebivajo v Istri kompaktno samo Italijani. Angelo Vivante pa nam tudi pove, da je istrski iredentizem nastal pred tržaškim.

V nadaljevanju *Note* vidimo, da je tak namen De Combija očiten: »Bo torej zaslužno in priporočljivo delo Vašega občinskega zastopstva (da bi tako preprečili zlorabe neke stranke, ki prevzema nase propagando *slavizma v naši pokrajini*), poklicati v najkrajšem času vsa zastopstva podobčin z vsemi volivci Vaše občine in protokolirati njihove svobodne izjave in želje o sledečih vprašanjih:

1. Kolikšno je število prebivalcev njihove podobčine ali občinskega odseka in koliko ljudi obeh spolov razume italijanski jezik in ga sproščeno govori;

2. V katerem jeziku bi radi videli, da bi bila vzgojena njihova mladina, ki bi si prizadevala napredovati v študiju, da bi si odprla pot v javne službe ali bi si hotela na kak drug način izboljšati položaj;

3. Ali bi bili zadovoljni, da bi v uradnem občevanju, sklepanju pogodb in v vseh drugih civilnih odnošajih ostal v rabi prevladujoči italijanski jezik ali bi želeli katerega drugega in katerega;

4. Ali dobro razumejo *slovanski* pisani jezik, če se seveda upoštevajo razlike med slovanskimi literarnimi jeziki, t. j. med *glagolskim*, v katerem so napisane molitve, psalmi in druge cerkvene liturgije (prevod je dobeseden), *kranjskim*, v katerem izhajajo prevodi razglasov, predpisov in drugih uradnih objav vzvišene cesarsko-kraljeve vlade, *dalmatinskim* ali *dubrovniskim*, *vlaškim* in *hrvatskim*?

5. Ali sodijo, da je v njihovo korist, da se vedno bolj *spojijo z italijanskim* delom Istre, kot tistim delom, ki zavzema vse centre omike tudi v notranjosti polotoka in ki prebiva v vseh kolikor toliko trgovskih mestih istrske obale?

6. Ali bi, končno, rajši ostali združeni v italijanskih občinah, ali stremijo po nekem separatizmu; ta bi jih gotovo osamil, da bi ostali brez vsake zaslonbe in v popolni odvisnosti od tujih klatežev, ki ne zastopajo resničnih domovinskih koristi.«

Prva tri vprašanja so videti zastavljena popolnoma demokratično. Toda že četrto vprašanje skriva nevarno past. Pisec koprške note št. 17 se tu zanaša na zaostalost slovenskega prebivalstva v Istri, o katerem misli, da ne ve, da obstajajo drugi jeziki mimo italijanskega, morda le tudi nemškega, in slovensko-istrskih dialektov. Zato mu je bilo potrebno pikro igračkanje z glagolskim jezikom, namigavanje na kranjski, dalmatinski, hrvatski in vlaški jezik. Čudno le, da ni na-



Pogled na Plavje ob koncu XIX. stoletja

štel vsaj še češkega in poljskega, ki sta bila tudi državna jezika. To igračkanje naj bi slovenskega kmeta zmedlo, da ne bi vedel, kam naj se obrne. Tako bi mu preostala le še izbira italijanskega jezika, na katerega je dr. Combi z gotovostjo računal. Toda dogodek je proti vsem De Combijevim pričakovanjem potekel popolnoma drugače. Naj se sedaj nekoliko povrnemo k De Colleju. V svojem komentarju je to pikro igračkanje takole obrazložil: »Glagolico je De Combi prišel k slovanskim literarnim jezikom. To ni točno, saj je samo cerkveni jezik ki ga ne pišejo niti ne govorijo. Dr. Combi je zgrešil tudi glede razširjenosti njene uporabe v cerkvenih obredih: Kdor si hoče ustvariti približno idejo o tem, naj čita brošure Francesca Salate in pokojnega monsignora Pesanteja. Druga netočnost je prištevati med slovanske dialekte tudi *vlaški*, pretežno romanski jezik, katerega govori skupina Romunov, ki prebivajo v nekaterih vaseh ob podnožju Učke gore.« Nič več. Jasno je, da si iz brošur Salate in Pesanteja ne moremo ustvariti ideje o razširjenosti glagolice v cerkvenih obredih. Morali si bomo poiskati druge vire, vsekakor pa drugo literaturo. Videti je, da je De Colle verjel v resnost četrtega vprašanja. Ironije in igračkanja ni opazil. Tako mu je ostala skrita tudi past, v katero naj bi se ujel slovenski istrski kmet.

Drugo past, ki je De Colle ni opazil, skriva peto vprašanje. De Combi je moral, da bi dosegel svoj cilj, Slovincem predočiti, da so vsi centri omike in, kar je najvažnejše, trgovine, torej vsi gospodarski centri v rokah italijanskega elementa. To pa je že očitno prišepetavanje, naj se Slovenci odločijo za te *centre*. To prišepetavanje bi moralo istrskim Slovincem povedati, da jih pod »barbarskimi Kranjci«, ki nimajo niti enega važnega gospodarskega centra, ne čaka nič dobrega. Očitno past skriva tudi šesto vprašanje. Slovenskim kmetom je bilo treba vcepiti prepričanje, da bi jih separativizem osamil in pahnil v roke tujih nekulturnih klatežev. S temi besedami De Combi razume kranjske uradnike, ki naj bi Italijanom sledili v slovenskih podobčinah. Slovence je bilo treba prepričati, da je njihova prava domovina v italijanskih občinah. O separatizmu pa še kasneje nekaj besed.

Videz demokratičnosti prvih treh vprašanj torej izgine spričo pasti, ki so skrite v naslednjih treh. To pomeni, da je potestat Francesco De Combi sestavil vprašanja nalašč tako, da bi bil odgovor nedvomno v korist Italijanom, ne glede na to, da bi tak izhod pomenil dokončno poitalijančenje pode-

želskega prebivalstva Istre in prav zaradi tega. Te misli nam potrjujejo tudi poslednji stavki note, ki se v prevodu glasijo:

»Istočasno zbira to dokumentacijo tudi naša občina. Bistroidni razumnosti Vašega spoštovanega občinskega zastopstva bo takoj jasno, kolike važnosti bi bilo popolno soglasje med nami in obenem medsebojno obveščanje o rezultatih takih prizadevanj. Z govorečim ogledalom priznanih resnic o resničnem položaju naše Istre in z razumnimi težnjami njenega prebivalstva tako v mestih kot po vaseh in raztresenih hišah pred očmi, bo mogoče na lahek način popraviti namerne zmote lažnjih statistik in licemerskih etnoloških podatkov ter poročil.

Toplo priporočamo priznanemu patriotizmu bratske občine, da nam pomaga pri tem delovanju in da nam čimprej javi dosežene rezultate.

Iz magistrata občine Koper, 15. januarja 1849.

Dr. De Combi, potestat, Gio. De Baseggio, občinski prisednik, L. Gallo, prisednik.

Spoštovanemu občinskemu zastopstvu v Miljah.«

Tak je konec note. Škoda, da nam ne pove, če je pisal tudi drugim občinam. Mislim pa, da je to bila širša akcija. Skoraj nemoogoče je verjeti, da je bila omejena samo na Milje in Koper.

Občina Milje je na to noto takoj reagirala. Že 18. januarja 1849 je poslala občinskim zastopnikom v Mačkovljah, Ospu, Gabrovici, na Plavjah, Škofijah in Hribih (pod to pod-občino so spadale vasi: Elerji, Fajti, Božiči, Sodniki, Norbedi, Hrvatini, Sv. Brigida, Lovran, imenovan tudi Čampore, in Korošci z nekaterimi zaselki. Sv. Brigida, Lovran in Korošci spadajo danes pod Italijo) pismo št. 36 z vabilom, naj se občinski zastopniki in volivci zglasijo 20. januarja točno ob 9. uri dopoldne v županskem uradu. Kot vzrok sestanka služijo naslednje besede v pismu: »Zelo nas zanima javno mnenje in želja bivalstva o nekem vprašanju velike važnosti.« Pismo je napisal neki G. Zaccaria, ki se v protokolu imenuje pisar. Povabljeni zastopniki slovenskih občin so se seveda ob določnem času 20. januarja zbrali v županski pisarni občine Milje in tam je bil sestavljen protokol, ki ga bomo zaradi zelo slabega jezika podali po smislu.

Občino Milje so na sestanku zastopali potestat Martino Pulgher, občinski delegat Francesco Pozzo in občinski pisar Giacomo

Zaccaria. Podobčino Karežano so zastopali Luka Tul pokojnega Mihaela, agent, Andrej Tul, pokojnega Antona, delegat in Ivan Tul pokojnega Mihaela, delegat. Podobčino Osp so zastopali Anton Slavec, agent in volivec, Ivan Vuk, sin Antona, delegat in Andrej Krašovec, delegat. Podobčino Gabrovico sta zastopala Andrej Ivančič pokojnega Avguščina, delegat in Mihael Ivančič pokojnega Mihaela, delegat. Podobčino Plavje je zastopal Anton Hrvat in tudi v imenu delegatov. Podobčino Hribe, t. j. naselja Elerje, Fajte, Božiče, Sodnike itd. sta zastopala Anton Božič pokojnega Andreja, agent, in Ivan Eler pokojnega Jožefa, delegat. (Pripomniti je treba, da so se po zgoraj omenjenih vaseh do danes ohranili še vedno isti priimki. Redki so primeri, da je kateri od starih priimkov izginil. Priimki, ki so omenjeni v miljskem protokolu, so se ohranili brez izjeme. Potomci omenjenih oseb živijo še danes in so izredno narodno zavedni.)

Ko so ugotovili prisotnost, so predstavniki miljske občine povedali, da so sklicali sestanek v sporazumu z občino Koper, da bi spoznali mnenje in želje prebivalstva o najvažnejšem vprašanju, t. j. o jeziku, ki naj se v bodoče rabi v uradnih odnošajih in privatnih pismih, in sicer zato, da bi se v bodočnosti ravnali po izraženih željah. V uvodu je še rečeno, da niso poklicali podobčine Valdoltra, ker tamkajšnji prebivalci ne poznajo drugega jezika mimo italijanskega. (S tem pa so predstavniki občinskega zastopstva Milje jasno povedali, da naj bi se želje podobčin, ki so bile naseljene po Slovencih, nanašale samo na italijanski jezik.)

Nato so v protokolu zapisana vprašanja. Vsakemu vprašanju sledi odgovor. Prvo vprašanje se glasi kakor v koprskem pismu, zato ga ne bomo navajali. Predstavniki slovenskih podobčin so odgovorili:

»Mačkovlje imajo približno 350 prebivalcev, od katerih samo 20 razume italijansko.

Osp ima približno 350 prebivalcev, od katerih samo 30 govori italijansko.

Tudi Gabrovica ima 350 prebivalcev, od katerih je prav malo takih, ki razumejo italijansko.

Plavje imajo 250 prebivalcev, od katerih zelo redki razumejo italijansko.

Hribi imajo približno 400 prebivalcev, od katerih nekaj več kot polovica razume nekoliko italijanščine.«

Na vprašanje, v katerem jeziku naj bo vzgojena njihova mladina, so slovenski delegati, agenti in volivci, soglasno odgovorili z

besedami: »V nemškem in kranjskem jeziku.«

Odgovor na tretje vprašanje, ki se v miljskem tekstu dobesedno ujema s koprskim, se je glasil:

»Želimo, da se čimprej neha uradovati v italijanskem in da ga nadomesti kranjski jezik, ki ga razumejo vsi naši občani.«

Zadnja dva odgovora sta verjetno tako osupnila miljske uradne može, da se niso takoj znašli. Zato se četrto vprašanje v miljskem tekstu bistveno spremeni. Tu ni več nobene pasti, temveč samo preprosto vprašanje: »Ali popolnoma dobro razumejo kranjski jezik?« To vprašanje v primerjavi s koprskim četrtem vprašanjem ne razodeva več nobenega igrackanja niti namigavanja, prej nekoliko osuple tragike, kot da bi pričakovali novo obsodbo koprške note, ki so jo tudi dobili z odgovorom: »Ne moremo reči, da ga popolnoma dobro razumemo, vendar mnogo bolje kot pisanje v italijanskem jeziku.«

Peto vprašanje je spet neizpremenjeno, oziroma prepisano iz koprškega teksta. Odgovor se glasi: »Želja prebivalcev Mačkovelj, Ospa in Gabrovica je, da bi bili ločeni od Istre in pridruženi Kranjski. Drugi dve, t. j. Plavje in Hribi pa želijo ostati združeni z Istro, kot sta bili do sedaj.«

Šestega vprašanja, ki ga je formuliral koprski potestat, Miljčani niso postavili, temveč so protokol s petim vprašanjem zaključili in podpisali. Slovenci, t. j. Anton Hrvat in Anton Božič in Ivan Eler so se pa podkrižali. To so bili, kot omenjeno, delegati Plavja in Hribov. Drugih pa med podpisniki ne najdemo. Ali je bil to protest proti zastavljenim vprašanjem, ali jim Miljčani podpisa niso dovolili, ker so se v imenu Karežane, Ospa in Gabrovica izjavili za združitev s Kranjsko, ali je bilo po sredi kaj drugega, ni znano. Značilno pa je, da se med podpisniki javljajo samo predstavniki podobčin, ki so se izrekle za nadaljnjo združitev z Istro. Nerazumljivo je tudi, zakaj niso prišli na sestanek tudi predstavniki Škofij, ki so bili tudi povabljeni. Morda sta Škofije zastopala predstavnik Hribov, morda tudi predstavnik Plavja, tudi tega ne vemo. Škofije tedaj niso bile tako veliko naselje, kot so danes. Zato bi bilo povsem razumljivo, da so pustile, da jih zastopata predstavnik Hribov. Zdi se tudi, da naselja, ki so bila združena pod občino Hribi, niso mogla imeti 400 prebivalcev. Tu namreč gre za majhne vasi. Nič čudnega torej, če so v omenjeno število prebivalcev všteti tudi prebivalci Škofij.

Tak je bil miljski protokol iz l. 1849.

V odgovoru na koprsko noto pa miljska občina ne navaja vsega tega. Oglejmo si ga:

Št. 36.

Nota

»V močnem upanju, da bi doseglo zaželeni rezultat, je podpisano zastopstvo po želji, izraženi v noti št. 17 Vašega spoštovanega magistrata, dalo poklicati za včerajšnji dan vsa zastopstva in volivce vseh naši občini podložnih podobčin.

Nismo jim še popolnoma predočili namena sestanka, ko so se zbrali in se medsebojno spodbujali k trdnosti in složnosti v odgovorih na posamezna vprašanja.

Vse so že izvedeli posamezni duhovniki in kurati. Ti so jih poučili, da so v odgovorih, potem ko so izjavili, da je želja njihovih občanov, da bi čimprej nehali uporabljati italijanski jezik, katerega naj bi nadomestil kranjski, ki ga oni mnogo bolje razumejo, prišli celo do trditve, da si želijo biti popolnoma ločeni od istrskih Italijanov, da ne bi imeli z njimi nobenega skupnega opravka, in biti pridruženi *Kranjski*.

Zanje je beseda Italijan *enakovredna besedi upornik*; torej jim je bilo nekoristno razlagati, da je tudi Trst italijansko mesto, a vendar naklonjeno avstrijski dinastiji in da želi Istra ostati združena s Trstom, torej zvesta principom, ki jih Trst priznava za svoje. Niso hoteli nič slišati. Njihovi duhovniki so jim vtisnili v srca zavest, da so Slovani, in nihče drugi, steber monarhije. Brezpredmeten je bil vsak dokaz, pa čeprav neizpodbiten.

Nima torej pomena, da bi Vam pošiljali napisani protokol, ker ne more biti koristen za zadani cilj.«

Nazadnje obljublja občinsko zastopstvo Milje, da se bo ob drugi priliki bolj potrudilo in poskusilo doseči boljši rezultat. Pismo je datirano v Miljah 29. januarja 1849. Sodimo pa, da gre za napako v prepisu, ker je bilo na začetku govora o »včerajšnjem dnevu« in se vse druge datacije ujemajo z njim, t. j. z 20. januarjem.

Iz tega odgovora na koprsko noto št. 17 lahko razberemo tudi to, kar nam miljski protokol ne pove. Pismo pravi, da so se delegati in volivci »zbrali in spodbujali k trdnosti in složnosti v odgovorih«. To pomeni, da lahko razdelimo miljski sestanek na tri dele. V prvem delu so miljski zastopniki obrazložili namen sestanka. Nato je najbrž sledil kratek odmor, med katerim so se slovenski delegati pomenili o svojem nastopu nasproti vprašanjem. Kaže, da se je to zgodilo v pri-

sočnosti Miljčanov, ker je videti, da so dobro obveščeni o vsem. To je bil drugi del sestanka, v katerem so se zedinili za odgovore. Zediniti se pa niso mogli popolnoma, ker še niso vedeli, kako se bodo vprašanja glasila. Sledil je tretji del sestanka. Tedaj so slovenski delegati odgovarjali na vprašanja. Šele ob petem vprašanju so se predstavniki Plavja razšli od drugih z odgovorom, da želijo ostati združeni z Istro. Uspeh sestanka so hoteli Miljčani izboljšati s tem, da so navajali primer Trsta, ki je bil, čeprav italijansko mesto, zvest avstrijski dinastiji. Vse to nam pove, da sestanek ni potekal mirno, da je protokol le izvleček, ne pa zapisnik sestanka. Sestanek je moral biti izredno razgiban.

Takšni so dokumenti, ki nam jih podaja Antonio De Colle. Dokumentom sledi nekaj strani komentarja, katerega glavne misli so sledeče: »Ti dokumenti (in tu nam pove, da jih je dobil od bivšega miljskega potestata Francesca Crucianija) imajo za zgodovinarja, ki bo hotel pisati o borbi med Italijani in Slovani v Istri, veliko važnost, ker nam razodevajo prvo manifestacijo slovenskega narodnega čuta, ki, navidezno skrit in slaboten, se je nasprotno razodel v stanju popolne zavesti. Na žalost (dokumenti) dokazujejo, kako so se od takrat dalje naši najznamenitejši možje kljub najbolj jedrnatim izjavam prepustili žalostnim iluzijam, ki so postale usodne našemu stoletnemu vplivu.« Po tem uvodu nam avtor pove, da je bil, ko je prebral zgoraj navedene dokumente, njegov prvi vtis ta, da je bil pisec koprške note pogreznjen v globokem snu in da ga je nenadni grom zbudil. »Zdi se mi namreč, pravi dalje De Colle, da ga vidim — še vedno presenečenega in zgubljenega —, kako si mane oči in osuplo gleda naokoli, kakor da bi se hotel prepričati, ali je zares buden. Sliši neko ropotanje in se mu zdi, da je to »slavizem«. Da bi se o tem prepričal, stopi k pisalni mizi, vzame pero in napiše noto št. 17 spoštovanemu občinskemu zastopstvu v Milje, da bi zvedel, če je »stranka, ki prevzema škodljivo propagando«, le plod njegove fantazije, ali pa živ organizem. Medtem ko to piše, sanja o »lažnivih statistikah in licemerskih etnoloških podatkih in poročilih«. Končno se mu v teh sanjah prikaže še neko strašilo — *separatizem* Slovencev.«

Antonio De Colle je ta del svojega komentarja napisal s takšnim gnevom, da ga je očitno zapeljal predaleč, ker v nadaljevanju pripisuje dr. De Combiju celo miljski odgovor na noto št. 17. Namreč, po njegovem,

De Combi »hoče verjeti, da je resnica, ki so jo izrekli slovenski kmetje, delo njihovih duhovnikov in kuratov, kar je (seveda) le bežen umeten pojav, ki se bo razblinil »pred govorečim ogledalom priznanih resnic«. Resnice po De Collejevih besedah De Combi niti ne slutiti, temveč prihaja v svojem fantaziranju od pogreška do pogreška, ker odklanja vsako dejansko stanje, zavzet, kot je, z mislijo, da se hoče slovenski rod v Istri zlititi z istrskimi Italijani. »Vidi Slovence, kako tečejo — s prazničnim plesom —, da bi skočili v kopalnico, iz katere bodo izšli kot čistokrvni Florentinci.« Nadalje razglablja De Colle, da so istrski italijanski politiki pozabili, da so Napoleonovi pohodi zbudili narodni čut Italijanov in Nemcev. Ni moglo ostati brez posledic. Nič ni čudno, če je ena od teh posledic tudi prebujenje Slovanov. Slovanski narodni čut je bil sicer v dobi Metternichove reakcije zatiran, a je v julijski revoluciji dobil spet popolno zavest. Tedaj namreč stremijo Slovani po nekem splošnem bratstvu: beseda »panslavizem« se je rodila pri Ilirih med leti 1830 in 1840. V isti dobi piše Kollár brošurico »o vzajemnih odnosih med Slovani«. V istem času dobijo nesluten zagon tudi jezikovne, literarne in politično zgodovinske študije (Stefanovičeva zbirka ljudskih pesmi, Šafarikova raziskovanja, Palackega predavanja o češki ustavi). Dalje se na Hrvaškem rodi žurnalizem z Gajevimi Narodnimi novinami. Žuželka sprašuje v brošuri, ki jo je tiskal leta 1843, »ali je Avstrija nemška država«

»Ne smemo pozabiti, piše dalje De Colle, da je imela revolucija v Avstriji (1848) svoj dejanski začetek v borbi narodov za avtonomijo in ne v ideji liberalizma, ki je bila samo drugovrsten činitelj. Ne smemo pozabiti, da so imele vstaje Madžarov, Italijanov in Nemcev v tistem letu za posledico, da so okrepile narodni čut Slovanov in da se je iz tega razvilo čvrsto gibanje!«

Kljub nekaterim napakam je De Colle zaje bil bistvo stvari prav po Vivantejevo. In če bi Vivantejeva knjiga izšla štiri leta prej, bi skoraj dvomili, da niso te misli vzete iz njegovega »Jadranskega iredentizma«. De Colle nadaljuje: »Zapreti oči pred takšnimi manifestacijami in misliti, da je nam nasprotno narodno gibanje v Istri delo štirih duhovnikov in ne priznati v njem nujnega, torej tudi usodnega, zgodovinskega pojava, je bil višek slepote. To je pomenilo, da Italijani niso mislili na tlačansko (!) stanje, v katerem so Slovenci živeli, na revščino, ki jih je tlačila in na druge omejitve, ki so preprečevale svobodno posest (!) zemlje, za-

radi česar so bili prisiljeni postati naši najhujši sovražniki!«

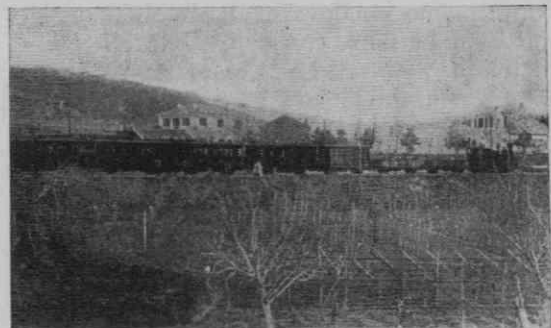
In dalje: »Intelektualne zmote dr. Combija niso bile lastne samo njemu. Na isti način so preudarjali in premišljevali vsi. Spominjam se s tem v zvezi nekega svojega strica, ki je leta 1848 prisolil slovenskemu duhovniku krepko klofuto, ker se je drznil izgovoriti misel, da ne bo preteklo mnogo časa, ko bodo v Istri vladali njegovi so-narodnjaki.«

Do tu pozitivni del De Collejevih razmišljanj. Sledi drugi del, v katerem pojasnjuje, da je slovensko narodno gibanje v Istri pospešila Avstrija s tem, da je favorizirala Slovence z namenom, da bi utrudila Italijane. Avstrija naj bi bila Slovincem vcepila misel, da so Italijani uporniki, ki mislijo na ustanovitev lastne države in zato naj bi bili po možnosti uničeni ali raznarodeni.

Ta demagoška akcija avstrijske vlade naj bi preprečila penetracijo italijanstva v istrsko podeželje. De Colle končuje svoje opazke z upanjem, da bo njegovo delce poučilo Italijane »najti sredstvo, ki nas bo obvarovalo nadaljnjega zla in naši narodnosti ohranilo tisto prevlado, ki ji po zaslugi gre.«

Tako De Colle.

Toda ali ima popolnoma prav? Ali je nastala kopraska nota št. 17 samo iz fantazije koprskega potestata Francesca De Combija? Mnenja smo, da je treba za nastanek note iskati globlje vzroke. Predvsem je tu že omenjena prva vojna za osvoboditev Italijanov izpod avstrijskega jarma, ki jo je začel piemontski kralj Carlo Alberto. Prav tedaj je bila na vidiku druga vojna pod istim vodstvom. Nihče še ni mogel vedeti, da bo tudi ta za Piemont izgubljena. Nihče še ni mislil na bitko pri Novari, ki je italijanske sanje o osvoboditvi preložila za nadaljnjih deset let. Nasprotno! Italijani so to vojno pričakovali z velikim upanjem, bila jim je



Pogled na Skofije ob otvoritvi ozkotirne železnice Trst-Poreč

nekakšna svetinja in zaradi tega ne samo nujna, temveč pričakovana — zaželeno. Na piemontskih tleh je vrelo prostovoljcev. Vsa Italija je s hrepenenjem čakala, kdaj bo napočil dan svobode. Nič čudnega torej, če nekaj takega občutijo tudi istrski vodilni ljudje. V Istri pa je bila stvar nekoliko težja. Predvsem tu niso imeli opravka s kompaktno z Italijani naseljenim ozemljem. Čeprav je bila zahodna Istra stoletja pod beneško oblastjo, so se tukaj ohranili tako Slovenci kot Hrvati. Vodilni Italijani so se tega zavedali. To nam dokazuje primer De Combija. In zato so morali ubrati drugo pot. Da bi dokazali, kako nujna je »osvoboditev« Istre, so morali ti začetniki istrskega iredentizma — o pravem iredentizmu še ne more biti govora — prikazati Istro kot popolnoma italijansko zemljo. Dr. Combi se je torej dobro zavedal, kako važno bi bilo pripraviti istrske Slovence in Hrvate do tega, da bi se prostovoljno spojili z Italijani, da bi s tem popravil v svoji noti imenovane lažnive statistike in licemerske etnološke podatke ter poročila. Uštel se je samo v tem, da je mislil, da bo to delo lažje šlo, kot pa se je pokazalo v miljskem protokolu. Ni se zavedal, da je taka spojitev dolgotrajen proces, ki zahteva najprej izboljšanje gospodarskega faktorja. In tu mu De Colle pravilno očita, da ni gledal na razliko v gospodarskem položaju. Istrski Slovenci so videli v Italijanih gospodarje svoje zemlje, blažene bogatine, ki so pobirali njihove pridelke in davke. In pravilna je tudi ugotovitev, da je prav zaradi tega moralo nujno priti do udara med njimi. Ni torej nič čudnega, če so Slovenci zahtevali združitev z zaostalo Kranjsko, t. j. s pokrajino, ki je imela z njimi mnogo skupnega.

Toda tudi De Colle je marsikaj spregledal. V svojem komentarju je sicer opazil, da De Combijeva nota št. 17 govori o »neki stranki, ki prevzema nase škodljivo propagando slavizma« v Istri. De Colle pa je ta stavek obrnil na šaljivo stran in sicer tako, da je z njim samo omalovaževal celotno koncepcijo koprške note. Če je po De Collejevem mišljenju potestat De Combi zagrešil napako s tem, da je sanjal o taki stranki, potem je De Colle zagrešil napako s tem, da jo je tako a priori zanikal. Koprski potestat je bil preresna oseba, da bi o čem takim samo sanjal. Moderna istrska zgodovina še ni toliko obdelana, da bi mogli reči, da je tedaj obstajala v teh krajih neka stranka z določenim slovenskim programom, ki je imel takšne ali drugačne značilnosti. Po drugi strani pa tako a priori zanikati neko delo-

vanje, ki ga je bilo mogoče opaziti, tudi ni prav. Da bi bila ta propaganda samo delo nekaj duhovnikov, kot poroča miljski potestat Pulgher, pa tudi ni verjetno. Zato bo naloga zgodovinarjev, ki se bavijo z Istro, poiskati vse podatke, ki govorijo o taki stranki ali samo o takšnem delovanju, jih primerjati in šele nato izreči neko končno-veljavno besedo. Res je, da so slovenski duhovniki, posebno v Istri in na Primorskem opravili veliko narodno delo. Toda ali so v tem smislu delali samo oni? Vsekakor ne.

V zvezi s tem nastopi še vprašanje jezika. De Colle je tu pravilno ugotovil, da spojitev z Italijani tedaj ni bila mogoča tudi zaradi gospodarskega položaja. Toda tudi sam ni razumel, da so v pet sto letih beneške okupacije Slovenci ohranili svoj jezik. Še več, v teh krajih so bili slovenizirani tudi vsi novoseleci. Kot so obalna mesta predstavljala nekaj požiralnik Slovencev, ki so se tja naseljevali, tako so slovenske vasi v neposrednem zaledju teh mest bile požiralnik novo naseljenih tujih kmetov. Zahtevati torej, da se odločijo za italijanizacijo kar čez noč, je bila velika napaka. To je De Colle dobro sprevidel. Sprevidel je tudi, da je bilo v Istri takih napak mnogo. Pripiše jih enostavno istrskim vodilnim politikom. Mišljenja smo, da se je tu nekoliko zaletel v obsodbi. Sprevedal je namreč celo vrsto problemov, ki so nastali v usodnem letu 1848 in kot posledica tudi v naslednjih letih in desetletjih. Gledati na koprsko noto in miljski protokol samo skozi prizmo petdesetletne politike iredentizma ni popolnoma na mestu.

Miljski protokol nam pove, da so Slovenci na prva štiri vprašanja odgovorili soglasno, kar priča, da so bili enotni. To lahko pripišemo delovanju neke stranke. Toda v odgovoru na peto vprašanje so kolebali. Vprašanje, ali se naj pridružijo Kranjski, ali se naj še tesneje povežejo z Istro, jih je motilo. V tem kolebanju so se eni odločili za Kranjsko, drugi za Istro. Česa so se bali predstavniki Plavij in Hribov, da so se odločili za Istro? Neenoten odgovor na peto vprašanje nam marsikaj pojasni. Predvsem nam potrjuje, da so tu imeli neko vlogo tudi slovenski duhovniki. Ta vloga pa ni mogla biti povsod enaka. To nas spet sili k razmišljanju o zgrešenosti miljskega odgovora, da so duhovniki in prelati zvedeli za noto št. 17. Potemtakem so zvedeli tudi za njeno vsebino. Ali je to mogoče? Morda. Dejstva pa dokazujejo nekaj povsem drugega. Od dne, ko je bila v Kopru nota napisana, do dne sestanka v Miljah je preteklo samo slabih šest dni. Prvi dan se ne upošteva, ker

je najbrže šla pošta šele naslednji dan. Ostane jih pet. V Miljah je bila nota najbrže 16. januarja. 18. januarja pa je bilo že napisano vabilo na sestanek. Iz tega vabila pa ni bilo mogoče izvedeti, kaj se pripravlja. Da bi zvedeli za vsebino note, so imeli duhovniki možnost med 16. in 18. januarjem. Toda iz vseh dokumentov je razvidno, da se je to pripravljalo zelo tajno. Možnost, da bi duhovniki tako hitro izvedeli in celo obvestili delegate in volivce, je torej minimalna. Pa denimo, da so duhovniki izvedeli za noto takoj po njenem prihodu v Milje in da so takoj potem obvestili zainteresirane ljudi. Skoraj popolnoma nemogoče je, da bi bili vsi štirje duhovniki na isti dan v Miljah, posebno še, ker tam ni bilo škofije. Torej je lahko izvedel le eden in to po vsej verjetnosti najbližji. Ta je potreboval najmanj cela dva dni, da je obiskal svoje sobrate. Tako se ta možnost spet občutno zmanjša. In končno denimo, da so bili volilci od duhovnikov pravočasno obveščeni o vsem, kar se pripravlja. Kakšen pomen bi potem imelo, da bi se »spodbujali k složnosti v odgovorih«? Če bi bili obveščeni, bi bili gotovo tudi pripravljeni na odgovore. Toda miljsko pismo nam izrecno pove, da so se spodbujali k složnosti šele potem, ko so zvedeli, da gre za vprašanje jezika. Miljsko pismo, ki nam pove vse to, kar ni povedal protokol, pravi, da so se volivci »zbrali«, kar pomeni, da so se hoteli med seboj pomeniti o nastalem položaju. Vidi se, da tedaj še niso poznali vseh vprašanj. Zato je prišlo na koncu do omenjenega kolebanja. Potemtakem moramo zaključiti, da duhovniki niso mogli zvedeti za noto št. 17. Posledica tega zaključka pa je seveda, da ne more biti govora o trenutnem močnejšem vplivu duhovnikov, pač pa o njihovem dolgotrajnem narodnostnem delu. Tega dela pa niso mogli opravljati samo duhovniki, ker je v koprski noti govora o stranki, ki prevzema nase škodljivo propagando slavizma. In ni prav nič čudno, če se je v letu 1848 taka stranka pojavila tudi med istrskimi Slovenci. Mogli bi celo reči, da tedaj še ni bilo niti jasnosti niti enotnosti med samimi duhovniki in v stranki. To nam potrjuje tudi miljski odgovor, ki nam posredno pove, da stvar z noto ni šla tako gladko, kot si je predstavljal koprski potestat de Combi, niti tako, kot poroča miljski Pulgher, oziroma za njega pisar Zaccaria.

Iz miljskega odgovora vidimo, da so Slovenci sicer dosegli složnost, smemo pa reči, da ta ni bila popolna, kajti v tem primeru bi bil tudi odgovor na peto vprašanje drugačen, t. j. soglasen kakor vsi drugi.

O namenu koprške note št. 17 nam De Colle ni spregovoril. Morda ga je spregledal, morda pa tudi ni hotel spregovoriti o njem. Je pa precej jasen. »Zaradi bodočih gibanj«, pravi dr. De Combi v uvodu k svoji noti. Kot smo že ugotovili, so se ta gibanja pripravljala v Piemontu. Toda »Mlada Italija« je imela svoje postojanke po vsem italijanskem polotoku, posebno pa v avstrijskih in njim posredno podložnih posestih. Koprski potestat De Combi je hotel iz Istre dati tem gibanjem krepko roko s tem, da bi postavil na laž avstrijske statistike in etnološke podatke ter poročila. Poudarek na teh statistikah in poročilih pa je v koprski noti tako poln neprikritega sovraštva do Avstrije, da nam je vsak dvom o namenu popolnoma izključen. *Pripraviti teren za odprto borbo proti Avstriji, to je bil dr. Combijevo namen.* Odgovori slovenskih kmetov na njegova lastna vprašanja so mu prve iluzije — če naj to imenujemo z De Collejevim terminom — temeljito, čeprav ne popolnoma razblinili. Enačba Italijan = upornik je to verjetno še potencirala. Toda stvar se ni mogla končati tu. To so dokazala naslednja desetletja, v katerih se je italijanski iredentizem, ki se je tako neslavno začel pozimi 1849, razbohotil do vrhunca, podpihovan seveda od medtem nastalega italijanskega kraljestva.

Nepričakovani zaključek miljskega sestanka je seveda zadal tem začetnim namenom politike vodilnih istrskih Italijanov velik udarec. Ta se je poznal tudi še celih šestdeset let pozneje, ko je vodstvo revije »Pagine istriane« spoznalo, kako neprijetno je dobivati »spomine« na tako neuspelo akcijo. In zaradi tega je moral De Collejev spis obtičati neobjavljen v arhivu. A dobro je, da je tam obtičal, kajti lahko bi napravil drugačen konec — slovenskemu narodnemu zgodovinopisju v škodo.

OPOMBE

1. De Collejev spis brez naslova. Ta vsebuje vsa zgoraj omenjena pisma in note ter miljski protokol. Miljski protokol, ki je pri De Colleju za odgovorom na koprsko noto, sem postavil na pravo t. j. prvotno mesto. — 2. Angelo Vivate: *Iredentismo adriatico*. Firenze, Parenti (1954). To izdajo sem uporabljal zaradi tega, ker je boljša kot prva iz leta 1912 in njen ponatis iz leta 1945. — 3. Mario Alberti: *Iredentismo senza romanticismi*. — 4. Italo Sennio: *Muggia*.